

Р. А. Авакова, С. М. Арбатлы
А. Ж. Назарова, Г. К. Теменова

**ҚАЗАҚША-ТҮРІКШЕ,
ТҮРІКШЕ-ҚАЗАҚША
ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ
ТЕРМИНДЕРДІҢ
АНЫҚТАМАЛЫҚ СӨЗДІГІ**

**TÜRKÇE-KAZAKÇA,
KAZAKÇA-TÜRKÇE
GRAMER TERİMLERİ
SÖZLÜĞÜ**

Алматы 2013

ӘОЖ 811.512.122(03)
КБЖ 81.2Каз.-4
Қ 17

*Баспаға әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
шығыстану факультетінің Ғылыми кеңесі
шешімімен ұсынылған*

101 «Ғылыми зерттеулерді қаржыландыру гранты» (2012-2014 жж.)
бағдарламасының аясындағы №0168 МҚ «Түркі әлемінің тілдік бейнесі»
жобасына сәйкес ҚР БЖҒМ және Ғылым комитетінің
қаржыландыруымен басып шығарылды

Пікір жазғандар:

*филология ғылымдарының докторы, профессор Г. Сағидолда
филология ғылымдарының докторы, профессор М.К. Ескеева
филология ғылымдарының кандидаты, доцент Б. Атабай*

Қ 17 **Қазақша-түрікше, түрікше-қазақша лингвистикалық тер-**
миндердің анықтамалық сөздігі / Р.А. Авакова, С.М. Арбатлы,
А.Ж. Назарова, Г.К. Теменова. – Алматы: Қазақ университеті,
2013. – 98 б.

ISBN 978-601-247-897-6

Сөздікте қазіргі қазақ, түрік тілдерінің оқу-әдістемелік және ғылыми
еңбектерінде жиі қолданылатын 2 мыңға жуық лингвистикалық термин
камтылды.

«Қазақша-түрікше, түрікше-қазақша лингвистикалық терминдердің
анықтамалық сөздігі» шығыстану және филология факультеттерінің қазақ
және орыс бөлімдерінде оқитын бакалавр студенттері, магистранттары және
докторанттарына арналады.

Bu sözlükte dil öğretimi sırasında çok kullanılan yaklaşık olarak 2000 kadar
gramer teriminin Türkçe ve Rusça karşılıkları verilmiştir.

«Türkçe-Kazakça, Kazakça-Türkçe gramer terimleri sözlüğü» yüksek
öğretim kurumlarının Filoloji, Dil ve Edebiyat Fakültelerinin Türk Dili ve
Edebiyatı bölümlerinde eğitim gören öğrenciler ile dil ve edebiyatla ilgili
araştırmalar yapan araştırmacılar için hazırlanmıştır.

ӘОЖ 811.512.122(03)
КБЖ 81.2Каз.-4

ISBN 978-601-247-897-6

© Р.А. Авакова және т.б., 2013
© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2013

АЛҒЫ СӨЗ

Ұсынылып отырған «Қазақша-түрікше, түрікше-қазақша лингвистикалық терминдердің анықтамалық сөздігі» тәуелсіз Қазақстан Республикасындағы қазіргі қазақ тілінің мемлекеттік мәртебесі мен еліміздің білім кеңістігінде түркітанушы-филолог мамандарды, аудармашыларды, сонымен қатар шығыстанушыларды дайындау қажеттілігінен туындап отыр. Анықтағыш-сөздік шығыстану және филология факультеттерінің орыс және қазақ бөлімдерінде оқитын студент-бакаврларға, магистранттарға, докторанттарға арналады. Сөздікте 2 мыңға жуық тіл білімінің термині берілген.

Түркі тілдес халықтардың сөздік жасау, оның ішінде екі тілді лингвистикалық лұғат құрастыру тәжірибесі аздау. Бұл орайда Ш. Кеңесбаев пен Т. Жанұзақовтың авторылығымен жарық көрген «Орысша-қазақша лингвистикалық терминдер сөздігін» (Алматы, 1966), М. Ілекеновтің «Тіл білімі бойынша қытайша-қазақша сөздігін» (Пекин, 1984), Д. Назаридің «Қысқаша қытайша-қазақша лингвистикалық терминдердің салыстырмалы сөздігін» (Үрімші, 1985), А.С. Аманжоловтың «Қазақша-орысша лингвистикалық терминология сөздігін» (Алматы, 1997), Э.Д. Сүлейменованың жалпы редакциясын басқаруымен жарық көрген «Тіл білімі сөздігін» (Алматы, 1997), сонымен қатар түрік ғалымдарының түрік тіліндегі «Türkçe Sözlük» I, II cilt, (Türk Dili Kurumu yayınları, Ankara 1998), Z. Korkmaz, TDK yayınları, Gramer Terimleri Sözlüğü (Ankara, 2010) және А. Байниязов пен Ж. Байниязованың Türkçe-Kazakça Sözlük (Almaty, 2007) шығарған сөздіктерін айтып кетуге болады.

Қазіргі уақытта қазақтың лингвистикалық терминологиясы жоғары оқу орындарында қазақ тілін ғылым пәні және мемлекеттік тіл ретінде оқытуда, сонымен қатар түркітанулық және жалпы лингвистикалық пәндердің қазақ тілінде жүргізілу үрдісінде, Қазақстан тіл білімінің теориялық және практикалық проблемаларын айқындауда одан әрі даму үстінде.

Түркітану ғылымының лингвистикалық метатілі қазіргі кезде күрделеніп, байып, даму үстінде. Түркі әлемінің интеграциялануы нәтижесінде қазақ/түрік тілдерінің әрі іргелі, әрі қолданбалы аясы кеңеюде. Жаңа атаулар (терминдер) тек ұлттық тілдік қор негізінде ғана емес, лексикалық калька және кірме сөздерді игеру арқылы да жасалады. Түркі тілдерінің сөздік қорын тек жалпытүркілік лексика ғана емес, сонымен қатар араб және парсы тілдерінен кірген атаулар құрайтынын да атап өтуіміз керек.

Қазіргі жаһандандыру кезеңінде лингвистикалық терминдердегі унификациялау мен интернационалдану үрдісіндегі жалпы заңдылықтарды ескере отырып, түркі тілдеріне ортақ тіл білімі сөздіктерін саралап, оларға да унификация жасау қажеттілігі туындап отыр. Біздің мақсатымыз қазақ және түрік тілдеріндегі лингвистикалық терминдердің орысша баламаларын беру арқылы, келешектегі үлкен жобаның негізін қалау болып отыр.

Қазіргі уақытта жеке түркі тілдерінде тіл білімі терминдері құрастырылып жатса да, қазіргі кезде бұл мәселе әлі де өз өзектілігін жойған жоқ. Түркі тектес тілдер жақын туыс тілдер қатарына жатса да, бүгінгі заман талабына сай сөздік құрастыру жобасы қолға алынбай келеді. Сондықтан да түркітану және үндітану кафедрасы ұжымының күнделікті студенттерге дәріс беру тәжірибесінен жинақталған қазақ және түрік тілдерінің лингвистикалық терминдерінің орыс тілі баламаларымен берілген қысқаша сөздігі құрастырылып отыр.

Жалпы түркілік терминжасам жүйесінің ғылыми негізін дәйектейтін зерттеулер де жоқ емес. Атап айтсақ, Х.Ф. Искаковтың «Терминологиялық жүйенің құрылымы. Түркі тілдері» (Москва, 1987), Е.Қ. Әбдірасилов «Лингвистикалық терминдердің семантикалық қатынасы» (Алматы, 1999) және т.б.

Терминжасамның негізінде жалпы халықтық қолданыстағы лексикалық бірліктерге тән заңдылықтар жатыр. Семантикалық қатынастар мен лингвистикалық терминдер арасындағы типтік түрлерді анықтау – келешекте жаңа тұрпатты лұғат – қазақ тілі негізінде түркі тілдерінің тіл білімі тезаурысын жасауға мүмкіндік береді.

ÖN SÖZ

Günümüzde Kazakistan'daki birçok yüksek öğretim kurumunun Filoloji, Dil ve Edebiyat eğitimi veren fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinde Türkçe eğitim verilmektedir. Bu kurumlarda eğitim görmekte olan öğrencilerin en temel ihtiyaçlarından biri, Türkçe-Rusça, Rusça-Türkçe, Türkçe-Kazakça, Kazakça-Türkçe sözlüklerle çeşitli kaynaklardır. Bu ihtiyaca cevap verebilmek amacıyla «Türkçe-Kazakça, Kazakça-Türkçe gramer terimleri sözlüğü» ile «Türkçe-Rusça, Rusça-Türkçe gramer terimleri sözlüğü» hazırlanmıştır. Bu küçük sözlükte yaklaşık olarak 2000 kadar gramer terimleri yer aldı.

Kazakistan'da bugüne dek yayımlanmış olan Ş. Kenesbayev, T. Januzakov'un «Rusça-Kazakça gramer terimleri sözlüğü» (Almatı, 1966), M. İlekenov'un «Çince-Kazakça Dil Bilgisi Sözlüğü» (Pekin, 1984), D. Nazari'nin «Çince-Kazakça Karşılaştırmalı Gramer Sözlüğü» (Ürimçi, 1985), A.S. Amanjolov'un «Kazakça-Rusça Gramer Terimleri Sözlüğü» (Almatı, 1997), E.D. Suleymenova'nın «Dil Bilgisi Sözlüğü» (Almatı, 1997) gibi sözlükler bulunmaktadır. Çalışmamızda ise adı geçen sözlüklerdeki terimler incelenmiş ve A.S. Amanjolov'un «Kazakça-Rusça Gramer Terimleri Sözlüğü» (Almatı, 1997) esas alınarak «Türkçe-Rusça, Rusça-Türkçe gramer terimleri sözlüğü» hazırlanmıştır. Türkçe olarak Türk Dili Kurumu yayınlarının «Türkçe Sözlük» I, II cilt, (Ankara 1998), Z.Korkmaz'ın TDK yayınlarından çıkan Gramer Terimleri Sözlüğü (Ankara, 2010) ve A. Bayniyazov ile J. Bayniyazova'nın Türkçe-Kazakça Sözlük (Almatı, 2007) gibi kaynaklardan yararlanıldı.

«Türkçe-Rusça, Rusça-Türkçe gramer terimleri sözlüğün» hazırlama esnasında birçok ortak terimlerle de karşılaşmıştır. Kazakça ve Türkçe'ye ait ortak gramer terimler sayısının çokluğu Kazakça ve Türkçe'nin aynı kökenli bir dilden türediğinin ispatıdır.

Мазмұны

АЛҒЫ СӨЗ.....	3
ÖN SÖZ.....	5

ҚАЗАҚША-ТҮРІКШЕ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ТЕРМИНДЕРДІҢ АНЫҚТАМАЛЫҚ СӨЗДІГІ

A.....	8
Ә.....	13
Б.....	14
B.....	16
Г.....	16
F.....	18
Д.....	18
E.....	21
Ж.....	21
З.....	23
И.....	23
К.....	25
Қ.....	27
Л.....	28
M.....	30
Н.....	32
O.....	33
Ө.....	34
П.....	34
P.....	36
C.....	38
T.....	42
У.....	47
Ұ.....	47
Ү.....	47
Ф.....	48
X.....	49
Ц.....	50

Ш.....	50
Ы.....	50
І.....	50
Э.....	51

ТҮРІКШЕ-ҚАЗАҚША ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ТЕРМИНДЕРДІҢ АНЫҚТАМАЛЫҚ СӨЗДІГІ

A.....	55
B.....	57
C.....	61
Ç.....	61
D.....	62
E.....	67
F.....	69
G.....	70
H.....	71
İ.....	72
K.....	74
L.....	78
M.....	78
N.....	80
O.....	80
Ö.....	81
P.....	81
R.....	82
S.....	87
Ş.....	87
T.....	87
U.....	91
Ü.....	92
V.....	92
Y.....	92
Z.....	95